

Fullersta Gård

- 400 år kulturhistoria "mitt i byn"

Kakelugnar från fyra sekel

Kakelugnarna i Fullersta Gärd tar med dig som besökare på en tidshistorisk resa under 400 år.

Byggnadsinventeringen från 1926 anger att det fanns ett antal kakelugnar från 1900-talet på Fullersta Gärd. Men i takt med flera ombyggnader under förra seklet revs i princip alla ugnar, och skorstensstockarna knäckades bort. Kvar inför den nu gjorda renoveringen fanns endast en kakelugn som med stor sannolikhet funnits på gården sedan 1700-talet. De övriga fyra kakelugnarna – en från 1700-talet, en från 1800-talet, en från 1900-talet och en från våra dagar – har kommit på plats i samband med renoveringen. Samtliga kakelugnar fungerar.

Men innan vi tittar närmare på gårdens kakelugnar, låt oss ägna en liten stund åt kakelugnens historia i Sverige.

Svensk uppfinning värmd

De tidigaste fynden av något man kan kalla för "kakelugn" är daterade till 1500-talet. Från Tyskland importerades då kakelformar som användes till att mura enkla kakelugnar, så kallade "pottugnar". Under 1700-talet började kakelugnens spridning allt mer över vårt land. Men det var fortfarande en ganska enkel konstruktion med dålig värmeeffekt – kakelugnen hade bara en rökkanal direkt från eldstaden ut i skorstenen. Verkningsgraden var bara marginellt bättre än hos en öppen spis. 1700-talet var ett energikrisens sekel. Veden räckte inte till för att värma folket och försörja den lilla industri som börjat spira. Svenska myndigheter var oroliga över att det slösades med bränsle. Bättre bränsleutnyttjande krävdes!

Staten gav därför svenske arkitekten Carl Johan Cronstedt och generalen Fabian Wrede i uppdrag att försöka hitta mer bränseffektiva lösningar, och deras uppfinning år 1767 var genial. De skapade rökkanaler (nuti) som gjorde att röken gick upp i mitten, delade sig i toppen och ledde ner på var sida om mittkanalen, sedan bakåt och uppåt igen. I ett slag var kakelugnens värmebevarande effekt oändligt mycket större än alla öppna spisars! Kakelugnen behövde nu inte längre eldas kontinuerligt. Ett par, tre brasor om dagen var tillräckligt för att hålla ugnen varm hela dygnet. Kakelugnen hade nu fått sitt stora genombrott. Sverige fick ryktet att ha de bäst uppvärmda och ventilerade hemmen i hela Europa.

På 1700-talet och långt in på 1800-talet var kakelugnen en statusmöbel som man var mäktigt stolt över. Man utgick från kakelugnen när resten av rummet inreddes. Intresset för kakelugnarna ledde fram till att ett helt nytt hantverkarskrå etablerade sig i Sverige: kakelugnsmakarna. De hade hög status som hantverkare. Kakelugnsmakeriämbetet ställde höga krav på sina mästare. Man skulle kunna tillverka formarna, dekorera, bränna och sätta ugnen efter ämbetets direktiv.

När skräväsandet avskaffades i mitten av 1800-talet försvann de mindre verkstäderna och ersattes av större kakelfabriker med mer industriell tillverkning.

Under senare delen av 1800-talet blev kakelugnen allmänt förekommande i både slott och koja. I början var det i herrgårdar och palats i städerna som det fanns kakelugnar. På 1830-1840-talen började storbondgårdarna att ha kakelugnar och ganska snart spred de sig också på landsbygden och till allmoget. Inte minst bidrog urbaniseringen under 1800-talets östra kända till att kakelugnar blev allt vanligare. Inflyttningen till de större städerna skapade en våg av nybyggda flerfamiljshus som ofta fick kakelugnar som värmekällor.

Kakelugnens storhetstid i Sverige kan räknas från mitten av 1800-talet till 1920-talet. Sedan konkurrerades den allt mer ut av centralvärme.

1700-talet

Stenstedts salong på ovanvåningen pryds av den kakelugn som antagligen alltid har funnits på Fullersta Gärd. Men i och med att ugnen är tillverkad av 1700-talskakel och att övervåningen byggdes först på 1840-talet, har kakelugnen troligen tidigare stått på bottenvåningen. När ugnen efter gårdens tillbyggnad flyttades upp som värmekälla byggdes den troligen samtidigt om – från gustaviansk stil till empiristil. Helt i linje med dåtidens ideal. Ser du att eldstadsplanet av kalksten på golvet har samma kulör som det handmålade motivet?

Innan renoveringen av kakelugnen var den mycket högre och försedd med hylla.

Kakelugnen i Stenstedts salong har troligen tidigare stått på bottenvåningen – och en fröglä av bild på sid 42 – även flyttats i salongen efter 1926.

Den till Fullersta Gärd flyttade 1700-tals kakelugnen i blåglaserat kakel med dekor av ramverk, festonger (blomsterband) och urna i grått stål i Galleri Fullersta Gärd. Kakelugnen från cirka 1780-90 visar på den lite mer strama och stilrena gustavianska eran som följde på rokokons svulstiga och överdådiga prakt.

Tittar du noga ser du att kakelugnen inte har riktig mönsterpassning. Det tyder på att den varit större och högre, och - vilket var vanligt förr - byggts om och flyttats för att anpassas till sin nisch i huset.

1800-talet

Den vitglaserade kakelugnen från 1830-talet med putsad och marmorerad sockel i Galleri Fullersta Gärd visar på empirstilens enkla och raka, men bombastiska och lite pompösa ugnar. Stilen kallas ibland också Kejsarstilen med namn efter kejsar Napoleon och hämtade inspiration från romarriket, antikens konst och egyptiska symboler. Lägga märke till krönet med sfinxer och kvinnohuvuden (amazonkrigare).

Första halvan av 1800-talet präglades av Napoleontidens krigsdyrkan och kakelugnarna från denna tid har därför gärna krigsattiraljer och ståtliga stolthetsbevis. De mest extrema empirkakelugnarna är låga. Inte för att vara sparsmakade, utan för att en stor pokal, en porträttlik staty eller en byst skulle få plats längst upp.

Ser du att kakelplattorna har lite olika färg, eftersom man vid tillverkningen inte kunde bränna plattorna samtidigt.

1900-talet

Den nygustavianska kakelugnen med facklor och blomgirlander är tillverkad vid Upsala-Ekeby AB cirka 1920. Det är en stilkopia av en av de mest berömda Mariebergsgugnarna. Mariebergs Porslinsfabrik på Kungsholmen i Stockholm startades 1758 och tillverkade 1700-talets förnämsta kakelugnar. Mariebergsgugnen med sin vita bottenfärg, sitt blomstermåleri i klara färger och blanka glasyr är i mycket sinnebild för det svenska 1700-talets inredningskonst. Den här kakelugnen är blekare än originalet och har mässingsluckor (typiskt 1900-tal). Spjäll kom på 1800-talet. På 1700-talet användes en stosten som togs bort i ugnen vid sotning.

Vapnet med tre franska liljor i en blomsterkrans under den typiska 1700-talsrosetten syftar på Johan Liljencrantz, finansminister i Gustav III:s regering och delägare till Mariebergs Porslinsfabrik. Liljencrantz specialbeställde originalkakelugnen till sitt slott Sturehov.

Lägg märke till benen. Alla 1700-talsugnar har ben, inte för att bära upp ugnen, utan för att den skulle likna ett skåp. Eldstadsplanet är av det klassiska materialet för ändamålet – gotländsk kalksten.

2000-talet

Annika Svensson, född 1970, är en av Sveriges skickligaste på att gestalta och tillverka nutida kakelugnar. År 2009 fick hon uppdraget att tillverka en unik skulptural kakelugn för Fullersta Gärd.

Kakelugnen med reliefmönster av eklöv som ingår i husets vapen – du set det på huvudbyggnadens överstycke – visar Annikas sällsamma förmåga att kombinera hantverk av hög kvalitet med nya konstnärliga uttryck.

